

Ст. н .с. д-р Веселин Минчев, гл. ас. д-р Венелин Бошнаков

ИКОНОМИКА НА БЪЛГАРСКАТА ЕМИГРАЦИЯ – ЕМПИРИЧНИ ОЦЕНКИ

Направен е опит да бъдат оценени разходите и трансферите на българската емиграция за периода след последното преброяване на населението от 2001 г. Оценките са сравнени с официалната информация от Българска народна банка. Заедно с това са разкрити социално-демографският профил и трансферното поведение на завръщащите се в страната емигранти. Потърсени са възможности да се оцени въздействието на трансферите върху доходите на домакинствата, а също и насоките на тяхното използване. За целта е използвано представително анкетно проучване сред българските домакинства, както и сред техните членове, пребивавали зад граница повече от три месеца след 2001 г.

JEL: F22; J61

Анализите на източноевропейската емиграция отчитат т.нар. “3-4-процентно правило на палеца”, основаващо се на оценките от началото на 90-те години, според които Централна и Източна Европа (ЦИЕ) ще загубят не повече от 3 до 4% от трудоспособното си население за период от около 15 години след отпадането на преходните ограничения за трудова мобилност. Около 2/3 от този миграционен поток се очаква да бъдат от Полша и Румъния.¹ Изследванията сочат, че емиграцията от България едва ли ще надвиши с 2 - 3% очакваната трансгранична мобилност в региона.² Констатациите се потвърждават от публикувания на 8.02.2006 г. Доклад на Европейската комисия за преходните ограничения във връзка с трудовата мобилност, въведени през 2004 г.³

Изследванията на източноевропейската емиграция са ограничени от отсъствието на достатъчно надеждна информация. Това е особено актуално за анализите на трансферите на емигрантите. Малкото на брой публикации разкриват редица особености – преобладаване на кратко-

¹ *Straubhaar, Th.* East-West Migration: Will it be a Problem? - *Intereconomics*, July/August 2001; *Leyard, R., O. Blanchard, R. Dornbusch, P. Krugman.* East-West Migration: The Alternatives. Cambridge MA, MIT Press, 1992.

² *Mintchev, V., V. Boshnakov, I. Kaltchev, V. Goev.* External Migration from Bulgaria at the Beginning of the XXI Century: Estimates of Potential Emigrants' Attitudes and Profile. - *Economic Thought*, Sofia, 2004.

³ Report on the Functioning of the Transitional Arrangements set out in the 2003 Accession Treaty (period 1 May 2004-30 April 2006), http://europa.eu.int/comm/employment_social/emplweb/news

срочна трудова мобилност, използване на трансферите за бизнес⁴ и др., което поставя “трансферното поведение” на източноевропейците между известните от литературата крайности - “крайност на неразвитостта” (“developmentalist” extreme) и т.нар. “холандска болест” (“Dutch disease”/ “Migrant syndrome”).⁵

Хипотезата ни е, че в страните в преход от Югоизточна Европа се формира миграционен модел “Юг-Юг”, т.е. от *новите страни на емиграция*, каквито са България и Румъния например, към *новите страни на имиграция* от Средиземноморието – членове на Европейския съюз. Може да се очаква, че този миграционен модел ще генерира зависимост на макроикономическата стабилност в балканските държави от трансферите на емигрантите; висок процент нерегистрирани трансфери; ниски разходи за организиране на заминаването; заетост предимно с т.нар. 3-d jobs;⁶ неалтруистично трансферно поведение, т.е. използване на трансферите за развитието на малки и средни предприятия; и същевременно наличие на нетен ефект на трансферите върху доходите на домакинствата и т.н.

Текущи и частни трансфери в България през 1999-2005 г.

От 2000 г. се наблюдава интензивно нарастване на текущите трансфери от чужбина. За периода 1999-2005 г. относителният дял на салдото по тях (текущи трансфери, нето) в brutния вътрешен продукт (БВП) се удвоява, достигайки до около 4% в края на периода. В абсолютно изражение салдото по тези трансфери на практика се утроява от около 300 млн. евро през 1999-2000 г. на над 900 млн. евро в края на периода (вж. табл. 1)

Редица анализатори⁷ обръщат специално внимание на текущите трансфери от гледна точка компенсирането дефицита по търговското салдо и респ. поддържането на макро-икономическата стабилност в страната. Положителното салдо по текущите трансфери компенсира средно около 1/3 от търговския дефицит и около 45% от дефицита по текущата сметка през периода (вж. фиг. 1).

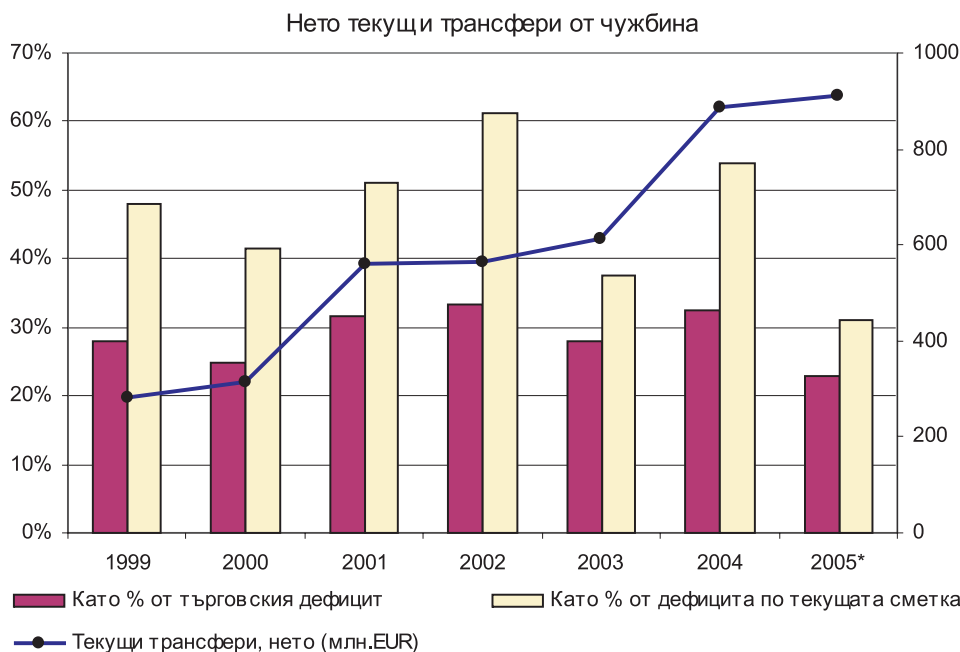
⁴ Ledesma, M. L. and M. Piracha. International Migration and the Role of Remittances in Eastern Europe. - International Migration, 2004, Vol.42 (4), IOM.

⁵ Taylor, J. E. The New Economics of Labour Migration and the Role of Remittances in the Migration Process. - International Migration, 1999, Vol. (37), IOM.

⁶ “3-d jobs – dirty, difficult, dangerous” (вж. Martin, Ph. Managing International Labor Migration in the 21st Century. - South Eastern Europe Journal of Economics, 2003).

⁷ Angelov, Chobanov, Dimitrov, Kostadinova, Dr Stanchev in cooperation with Dimitrova, Karamalakova, Dr Markova and Cankov. Constellations, Incentives and Provisional Impacts of Migration Related Policies, December 2004, www.ime.bg.

Фигура 1

В съответствие с общоприетата методика, прилагана от Българска народна банка,⁸ текущите трансфери (кредит) се записват като едностранни безвъзмездни трансфери към резиденти в страната, сред които се обособяват:

- трансфери към държавния сектор (централна и местна администрация) като междуправителствена помощ, плащания на данъци от нерезиденти, безвъзмездни средства от ЕС или други международни организации и др.;
- трансферите към резиденти от останалите сектори (частни трансфери) - предимно към домакинствата и неправителствения сектор, вкл. парични преводи към частни лица, наследства, дарения, печалби от лотарии и т.н.

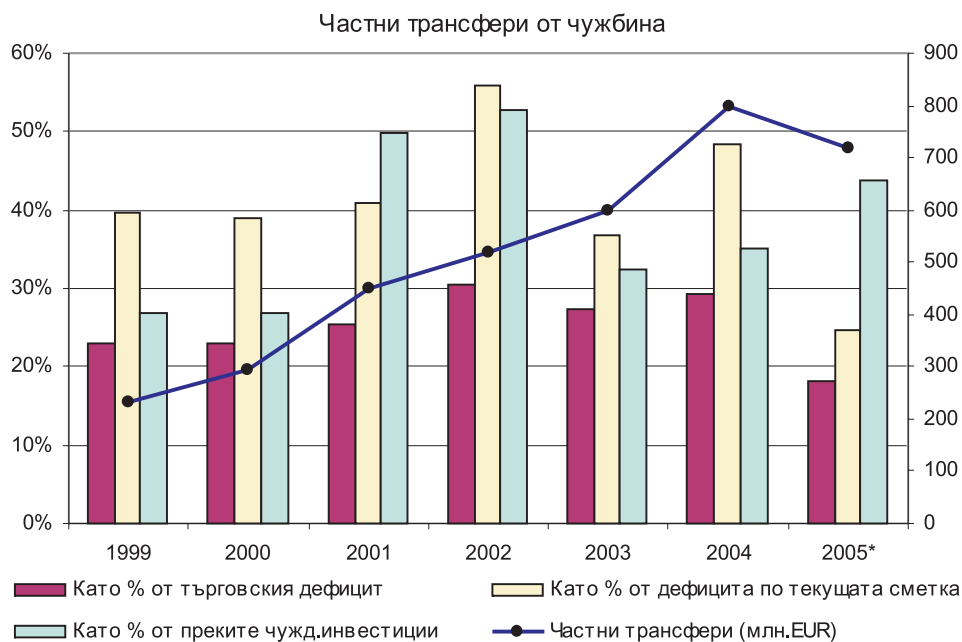
Основен компонент на трансферите към държавния сектор са средствата по предприсъединителните инструменти на ЕС. Делът им към държавния сектор възлиза на около 1/4 от общия размер на “текущи трансфери, кредит” средно за периода, достигайки до около 1/3, или над 300 млн. евро през 2005 г. Разбира се, от значение и непосредствен интерес за нас по-нататък са трансферите към физически лица, нестопански организации и др. (разглеждани като частни трансфери).

Положителната динамика на салдото по текущите трансфери (текущи трансфери, нето) до голяма степен се дължи на нарастването на притока на

⁸ www.bnb.bg

частните трансфери. Последните достигат над 700 млн. евро след 2003 г., т.е. те компенсират средно над 1/5 от търговския дефицит за периода и достигат малко над 1/3 от нарасналия приток преки чуждестранни инвестиции. По информация на БНБ трансферите *само към физически лица* възлизат на около половината от общия размер на частните трансфери през 2004 и 2005 г., и по-специално – 344.7 млн. евро през първата година и 335.5 млн. евро за деветмесечието на втората (фиг. 2).

Фигура 2

Официалните оценки на частните трансфери към физически лица подценяват тяхното действително равнище. Отчетността е изправена пред широко разпространената практика на внасяне на валута - в наличност, чрез познати и т.н., като се избягват банковите преводи и небанковите електронни системи за финансови услуги.

Изследванията на трансферите от българските емигранти се базират на дълбочинни интервюта сред емигрантската общност, отделни случаи сред домакинства, чиито членове са намерили реализация зад граница, журналистически проучвания и др.⁹ В този смисъл оценката на равнището на

⁹ Вж. Guentcheva, R., P. Kabakchieva, P. Kolarski. Sharing Experience: Migration Trends in Selected Applicant Countries and Lessons Learned from the New Countries of Immigration in the EU

трансферите на българската емиграция въз основа на емпирични анкетни проучвания сред завърнали се емигранти на практика е без алтернатива.

Таблица 1

Текущи трансфери, нето и приток на частни трансфери в България
(1999-2005 г.)

	1999 г.	2000 г.	2001 г.	2002 г.	2003 г.	2004 г.	2005 г.
Текущи трансфери, нето (млн. EUR)	282.2	316.2	561.9	565.7	612.6	888.2	911.4
Частни трансфери (млн. EUR)	232.2	295.7	450.7	517.2	600.2	798.9	720.0
като % от БВП	1.9	2.2	3.0	3.1	3.4	4.1	3.4
като % от износа	6.2	5.6	7.9	8.5	9.0	10.0	7.7
като % от вноса	4.9	4.5	6.0	6.7	6.8	7.5	5.4
като % от търговския баланс	23.0	23.1	25.3	30.6	27.3	29.3	18.1
като % от баланса по текущата сметка	39.6	38.8	40.9	55.9	36.8	48.5	24.6
като % от преките чуждестранни инвестиции	26.8	26.8	49.9	52.8	32.4	35.1	43.7
на човек от населението (EUR)	28.3	36.2	57.0	65.7	76.4	102.7	92.5
БВП на човек от населението (EUR)	1482	1674	1919	2101	2249	2498	2722

Източник: БНБ, НСИ и МФ (данните за БВП са предварителни за 2004 г. и прогнозни за 2005 г.).

Емпирично анкетно проучване

Оценката на получаваните от чужбина средства в българските домакинства след системните промени от началото на 90-те години на миналия век е предизвикателство. Първо, защото отсъства достатъчно надеждна информация и изследвания по въпроса и второ, защото всяка оценка би била относителна при съществуващите високи миграционни нагласи в страната.¹⁰ Емпиричната информация, на която се основаваме, е от представително извадково наблюдение,¹¹ проведено през ноември-

and Austria. Vol. 1 – Bulgaria. The social impact of seasonal migration, European Commission Report, September 2003; *Markova, E. and A. H. Sarris*. The Performance of Bulgarian Illegal Immigrants in the Greek Labor Market. - South European Society & Politics, 1997, Vol. 2, N 2 (Autumn), p. 55-77.

¹⁰ Вж. например Икономически доклад за президента на Република България – 2006: Конвергенция и европейски фондове, с. 143-155.

¹¹ Извадковото изследване е планирано и реализирано от изследователски екип на Центъра за сравнителни изследвания – София, и на Института по социология при БАН. Специална благодарност дължим на д-р Емилия Ченгелова и нейния екип, както и на д-р Йордан Калчев от НСИ за подготовката на въпросника, конструирането на извадката и за реализирането на теренната работа.

декември 2005 г. сред българските домакинства с планиран обем на извадката - 1000 домакинства, 300 от които живеят в земеделски райони. Моделът на извадката представлява опростена версия на обичайно използваната в България двустепенна гнездова извадка. За единици от първа степен се използват преброителните участъци. Домакинствата, в които има завърнал се емигрант, са от основен интерес в контекста на това изследване. Извадката е допълнена с още 52 такива домакинства, идентифицирани при предходни теренни проучвания, реализирани от членовете на екипа. Получените в резултат от това различия в структурата на извадката по брой членове на едно домакинство и по местоживеене (град-село) се компенсират чрез съответно претегляне на наблюденията (табл. 2). Корекцията на теглата за всички домакинства със завърнал се емигрант редуцира размера на извадката до първоначално планирания размер от 1000 домакинства.

Таблица 2

Структура на извадката, осигурена чрез претегляне съобразно структурата на домакинствата в страната по данни от последното преброяване на населението, 2001 г. (%)

	Брой лица в домакинство					
	Едно	Две	Три	Четири	Пет или повече	Общо
Град	14.6	18.1	16.2	13.2	5.2	67.4
Село	8.2	11.0	5.1	4.3	3.9	32.6
Общо:	22.8	29.2	21.3	17.5	9.1	100.0

Използваният въпросник е достатъчно амбициозен. В него са обособени 5 раздела. Първите два и последният – съответно раздели А, В и Е, са ориентирани към домакинствата; а С и D – към членове на домакинствата, пребивавали зад граница. С въпросника се търсят възможности за извадкови оценки на разходите и трансферите, изпращани от българската емиграция; профила на завърналите се; използването на получените средства и тяхното влияние върху благосъстоянието на домакинствата.

На табл. 3 е представена крос-таблица на разпределението на домакинствата според начина, по който отговарят на въпросите: *“Брой членове на домакинството, пребивавали през последните 5 години поне веднъж в чужбина за период от 3 или повече месеца и понастоящем намиращи се в България?”* и *“Брой членове на домакинството, намиращи се понастоящем в чужбина?”*. В редки случаи респондентите са посочвали повече от едно лице в отговор на единия от двата въпроса. Ето защо те са обединени в категорията *“поне 1 лице”*. Оттук получаваме оценка за *относителния дял на домакинствата със (1 или повече) завърнал се емигрант*.

Таблица 3

Структура на извадката по наличие на завърнал се или намиращ се зад граница член на домакинството (%)

Наличие на завърнал се емигрант	Член на домакинството, намиращ се в момента в чужбина		
	Не	Да, поне 1	Общо
Не	84.8	3.3	88.1
Да, поне 1 лице	9.2	2.7	11.9
Общо:	94.0	6.0	100.0

По данни от последното преброяване на населението домакинствата в България възлизат общо на 2.922 млн. За нуждите на анализа приемаме, че те са 2.9 млн. Едномерните разпределения разкриват следната картина. Относителният дял на домакинствата с поне един завърнал се емигрант през периода след последното преброяване на населението (2001 – 2005 г.) възлиза на около 12%, т.е. във всяко 8-мо българско домакинство има поне един негов член, пребивавал зад граница за повече от 3 месеца. При положение, че броят на домакинствата в страната е приблизително 2.9 млн., би могло да се очаква, че това са около 345 хил. домакинства. А като се вземат предвид и тези, от които поне едно лице в момента е зад граница, делът на домакинствата със завърнал се емигрант или с член на домакинството, пребиваващ в чужбина, достига 15.2%, т.е. през този период в около 440 хил. български семейства член на домакинството е пребивавал зад граница за повече от три месеца или в момента е в чужбина. Що се отнася до относителния дял само на домакинствата, от които поне едно лице пребивава в момента зад граница, то той не надхвърля 6%, т.е. в случая става дума за около 174 хил. домакинства.

Същевременно, ако оценим броя на лицата, пребивавали през 2001-2005 г. зад граница за повече от три месеца, получаваме, че такива са 143 човека на 1000 домакинства (0.143). Използвайки тази оценка, определяме броя на завърналите се през периода емигранти на около 415 хил. Получената оценка за брой лица, намиращи се в момента зад граница, е 75 човека на 1000 домакинства (0.75) или в момента в чужбина работят около 217 хил. човека (от българските граждани, пребивавали зад граница след 2001 г.).

Използвайки тази изходна емпирична информация от проведеното в края на 2005 г. емпирично проучване, ще потърсим най-напред отговори на следните три въпроса:

- Каква е цената на емиграцията, т.е. какви разходи се правят, за да се осигури заминаване зад граница?
- Каква е цената на престоя, т.е. какъв е размерът и структурата на разходите на българската емиграция в приемащите страни?

- Колко са трансферите от този вид емиграция, или каква част от получените средства се изпраща в България?

Цена на емиграцията (Плащаме, за да заминем...)

Около 2/3 от респондентите изразходват до около 500 евро за своето заминаване. Останалите плащат над тази сума. Близко 19% от запитаните изразходват над 700 евро при заминаването си. *Средната цена на заминаването* може да бъде оценена на около 395 евро. При близо 415 хил. лица, били зад граница през последните пет години, ежегодните разходи за заминаване на българската емиграция могат да бъдат оценени на около 32-33 млн. евро (табл. 4).

Таблица 4

Разходи необходими при заминаването от България

<i>Какви средства Ви бяха необходими, за да осигурите Вашето заминаване за чужбина?</i>	Процент
До 100 EUR	14.8
100-200 EUR	10.1
200-300 EUR	17.7
300-400 EUR	8.5
400-500 EUR	11.9
500-600 EUR	14.7
600-700 EUR	3.5
Над 700 EUR	18.9
Общо:	100.0
Средна сума за заминаване (на 1 завърнал се), EUR	394.8
Брой лица	414 803
Разходи за заминаване за 2001-2005 г. (EUR)	163 751 333
Средногодишно (EUR):	32 750 267

Размер и структура на разходите на българските емигранти в приемащите страни (Плащаме, за да останем...)

Прави впечатление, че основните разходни пера на българите зад граница са за храна – близо 100 евро средно на месец, и за жилище – по около 80 евро средномесечно. Може да се посочи също, че разходите за транспорт и за социални контакти са съпоставими с тези за храна и жилище. Между другото, изследванията на домакинските бюджети в България разкриват сходно ранжиране на разходите в страната, особено що се отнася до тези от първа необходимост – храна; жилище.

Малко над 1/3, или 36-37% от българските граждани, пребивавали зад граница през 2001-2005 г. за повече от три месеца, са харчили по-малко от 100 евро средно на месец за храна; а около 1/4 са онези, плащали под 100 евро за жилище. Почти толкова са и тези, които са си позволявали по-високи разходи за същото – над 150-200 евро на месец.

Обявените твърде скромни разходи се дължат на преобладаващата заетост на “масовия” български емигрант – строителство, земеделие; социални дейности (грижи за възрастни хора и деца); а също и на т.нар. мигрантски мрежи. Около 20% от респондентите обаче сочат, че са изразходвали още над 100 евро средно на месец и за други разходи. Най-вероятно това са хората, които се осигуряват в приемащите страни. Оттук с немалка доза условност може да се заключи, че именно тези хора съставят т.нар. документирана българска емиграция, т.е. тя едва ли е много над 1/5 от работилите зад граница след 2001 г.

Така или иначе средномесечният разход на нашите емигранти не надхвърля 330-335 евро. Следователно би могло да се предположи, че този вид емиграция от България изразходва зад граница над 400-430 млн. евро средногодишно.

Таблица 5

Размер и структура на разходите в приемащата страна

Приблизителна средно-месечна сума на текущите разходи по време на престоя в чужбина	Жилище	Храна	Транспорт	Социални контакти	Друго
Не е посочен такъв разход (%)	29.0	22.1	25.7	30.5	55.0
До 50 EUR (%)	20.5	12.4	38.8	33.1	9.1
50-100 EUR (%)	16.4	14.6	16.4	15.0	16.0
100-150 EUR (%)	9.4	22.7	6.7	10.1	12.5
150-200 EUR (%)	9.5	14.0	7.6	7.6	2.2
Над 200 EUR (%)	15.1	14.2	4.9	3.7	5.3
Общо (%):	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
Средномесечна сума (EUR)	79.98	98.90	54.57	53.86	45.56
Среден месечен разход (на 1 завърнал се), EUR				332,9	
Среден брой месеци престой (на 1 завърнал се)				15.6	
Общо разходи по време на престоя (на 1 завърнал се), EUR				5 198.6	
Брой лица				414 803	
Обща сума на разходите на завърналите се емигранти през периода на престоя им зад граница (EUR)				2 156 374 726	
Средногодишно (EUR):				431 274 945	

Размер на трансферите (Заминаваме, за да ни плащат...)

Близко половината от завърналите се емигранти са изразходвали зад граница не повече от 1/4 от получения там доход. Всъщност над 90% от емигрантите изразходват в съответната приемаща страна половината от изработените средства. В този смисъл ефектите от емиграцията не могат да бъдат оценявани еднозначно – само като *загуби* или само като *ползи*, от гледна точка както на приемащите, така и на изпращащите страни.¹² Завърналите се в страната емигранти са изразходвали зад граница средно около 35% от получените там доходи. Като се вземат под внимание коментираните оценки за броя, а също и средната продължителност на престоя на завърналите се емигранти, може да се заключи, че средногодишният доход на българските емигранти възлиза на около 1 млрд. и 200 млн. евро. Отчитайки направените разходи при заминаването и съответно по време на престоя зад граница, може да се предположи, че трансферите (донасяни в страната кеш, каквато е обичайната практика) са около 760 млн. евро средногодишно, т.е. официалната отчетност регистрира не повече от 45-50% от действителните приходи от разглеждания вид емиграция (табл. 6).

Таблица 6

Трансфери на българската емиграция – оценка въз основа на емпирични данни от извадково проучване сред завърнали се емигранти

Каква част от дохода се наложи да похарчите зад граница?	%
До ¼	50.4
Около 1/3	24.8
Около ½	16.2
Около 2/3	3.1
Около 2/4	1.1
Почти целия	4.4
Общо:	100.0
Средна сума на получения доход (на 1 завърнал се), EUR	2 914,4
Средна похарчена сума (на 1 завърнал се), EUR	1 027.1
Дял на разходите в получения доход зад граница (%)	35.2
Обща сума на получения доход за периода на пребиваване, бруто (EUR)	
	6 126 064 563
Средна годишна сума на дохода, получен в чужбина за целия период на пребиваване, бруто (EUR)	
	1 225 212 913
Средна годишна сума на дохода, получен в чужбина за целия период на пребиваване, нето (EUR)	
	793 937 976

¹² Piracha, M. and R. Vickerman. Immigration, Labour Mobility and EU Enlargement. Discussion Paper N 02/11. University of Kent, 2002.

Профил и нагласи на завръщащите се емигранти

Социално-демографски профил

Третият раздел на използвания в емпиричното изследване въпросник (раздел С) е предназначен за лицата, пребивавали зад граница – членове на домакинствата от извадката. С набора от въпроси идентифицираме първо социално-демографския профил на завърналите се емигранти. Средната продължителност на техния престой е малко повече от 1 година – около година и 3 месеца. Над 2/3 от тях са пребивавали в съответните страни между 3 месеца и 1 година. Следователно в случая се обхваща предимно т.нар. краткосрочна емиграция (без да се отчитат т.нар. “компютери”, “куфарни” търговци и др.) Ето защо представените по-долу профил и поведение на завърналите се емигранти са валидни в най-голяма степен за краткосрочната българска емиграция (табл. 7).

Таблица 7

Разпределение на респондентите по продължителност на престоя зад граница

Продължителност на престоя зад граница (брой месеци)	Процент
До 3 месеца	23.1
Над 3 до 6 месеца	29.6
Над 6 до 12 месеца	18.8
Над 1 до 2 години	7.3
Над 2 години	21.1
Общо	100.0
<i>Средна продължителност на престоя: 15.6 месеца (1г.3м.)</i>	

От табл. 8 се вижда, че сред завърналите се преобладават лицата на възраст между 26-35 и 36-45 години. Повече от половината завърнали се емигранти жени са на възраст под 35 години. Прави впечатление все пак, че над 2/3 от всички завърнали се емигранти са мъже. Семейни са 60% от респондентите. Делът на семейните жени надвишава с над 10% този на семейните мъже, завърнали се от чужбина. Лицата със средно, средно специално и висше образование общо са над 80%. Относителният дял на мъжете със средно специално образование е близо два пъти по-висок в сравнение с този на жените с подобно образование. Аналогична ситуация се наблюдава при завърналите се емигранти със средно общо образование – там, обратно, делът на жените с такова образование е приблизително два пъти по-висок от този на мъжете.

Таблица 8

Социално-демографски характеристики на връщащите се
в България емигранти (%)

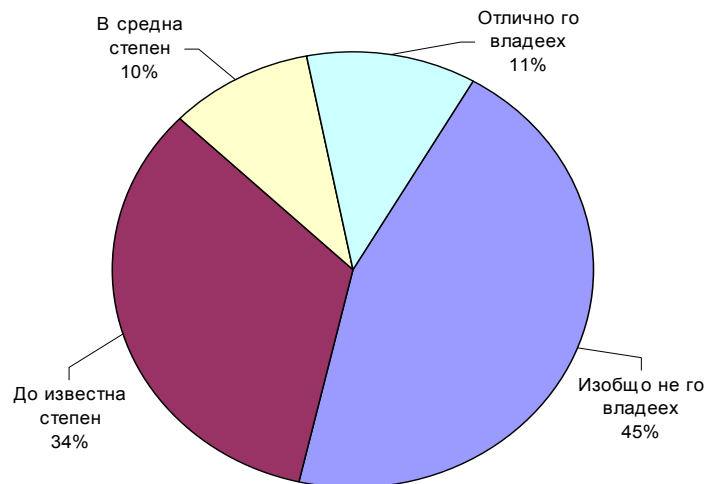
<i>Разпределение на респондентите по пол и възраст</i>							
Пол	Общо	Възраст					Общо
		16-25 г.	26-35 г.	36-45 г.	46-55 г.	56-65 г.	
Жена	30.9	6.1	45.5	21.2	15.2	12.1	100.0
Мъж	69.1	11.0	28.8	28.8	19.2	12.3	100.0
Общо	100.0	9.4	34.0	26.4	17.9	12.3	100.0

<i>Разпределение на респондентите по пол и семейно положение</i>					
Пол	Семейно положение				Общо
	Неженен/ Неомъжена	Женен/ Омъжена	Разведен/ Разведена	Вдoveц/ Вдовица	
Жена	12.5	68.8	12.5	6.3	100.0
Мъж	27.4	56.2	16.4	–	100.0
Общо	22.9	60.0	15.2	1.9	100.0

<i>Разпределение на респондентите по пол и образователен ценз</i>					
Пол	Образование				Общо
	Основно или по-ниско	Средно общо	Средно специално	Висше	
Мъж	12.3	17.8	47.9	21.9	100.0
Жена	21.2	33.3	21.2	24.2	100.0
Общо	15.1	22.6	39.6	22.6	100.0

Фигура 3

Разпределение на респондентите по степен на
владееене на официалния език в приемащата страна

Въпреки сравнително високата образованост на завърналите се емигранти, голяма част от тях са заминали зад граница без въобще да владеят езика в приемащата страна. Над 2/3 от респондентите не са владеели или са владеели само в известна степен съответния официален език. Всеки пети обаче го е владеел отлично или в средна степен (вж. фиг. 3).

Поведение на завръщащите се емигранти

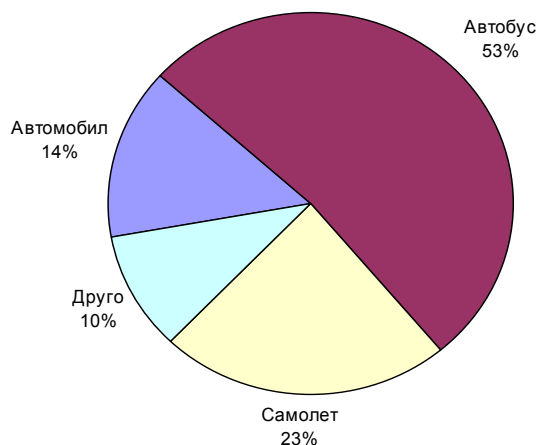
• *Подготвеност на заминаването*

Със следващия набор от въпроси на *раздел С* се идентифицират начините на заминаване, чиято цена беше коментирана; степента на подготвеност от гледна точка на осигурено жилище, работно място, контакти с местните бюра по труда.

Близо 2/3 от респондентите използват автобусен превоз или пътуват с автомобили – собствени (в по-малка степен) и на познати (фиг. 4). Това е възможно поради близостта на дестинациите и поради развилата се през годините транспортна индустрия, обслужваща емиграцията. Не случайно посочената цена на заминаването е почти колкото средномесечния разход на емигрантите в съответните приемащи страни.

Фигура 4

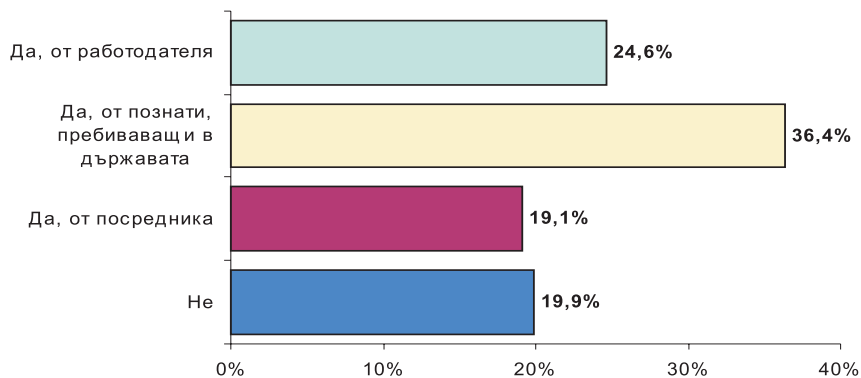
Разпределение на респондентите в зависимост от превоза, с който осъществяват намеренията си

Отговорите на завърналите се емигранти свидетелстват за “сложили” се вече мигрантски мрежи. Над 80% са имали осигурено жилище преди заминаването си. В над 36% от случаите жилището се осигурява от установили се в страната сънародници; а в останалите – от фирмата-посредник, осигуряваща ангажимента, или от самия работодател. Все пак приблизително всеки пети заминава без предварително осигурено жилище (вж. фиг. 5).

Фигура 5

Разпределение на респондентите в зависимост от наличието на осигурено жилище преди заминаването им

Аналогична е ситуацията и по отношение на предварително осигурено работно място. Над 70% от завърналите се твърдят, че са разполагали с такова, преди да заминат зад граница. Разчита се предимно на договори с работодател или на съдействие от познати, пребиваващи в съответната страна. В 28% от случаите обаче хората са заминали, без да имат осигурено работно място (табл. 9).

Таблица 9

Разпределение на респондентите в зависимост от наличието на осигурено работно място преди заминаването им

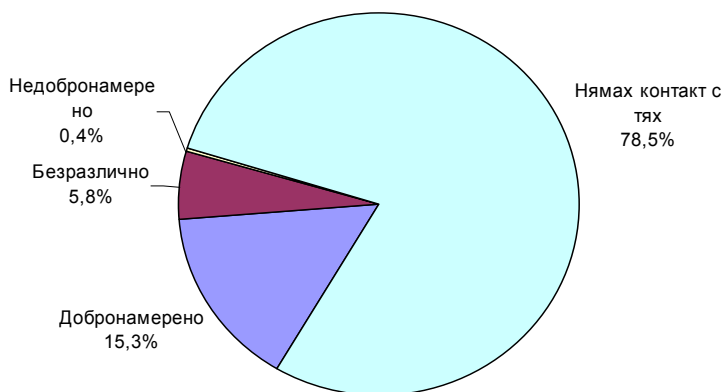
Имахте ли осигурено място в чужбина, когато заминахте?	Процент
Не	28.0
Да, чрез договор с работодател	26.0
Да, чрез устно поет ангажимент от работодател	8.4
Да, чрез договор с фирма/лице-посредник	8.3
Да, чрез устно поет ангажимент от фирма/лице-посредник	6.4
Да, със съдействието на познати, пребиваващи в тази държава	17.3
Да, друго	5.7
Общо:	100.0

Прави впечатление, че по-голямата част от завърналите се емигранти не са имали непосредствени контакти с местните бюра по труда. Оттук едва ли могат да се правят изводи за размера на недокументираната българска

емиграция. Контактите с бюрата по труда обикновено са в прерогативите на самите работодатели. Огромното мнозинство от завърналите се емигранти, имали такива контакти, обаче подчертават добронамереното отношение към тях. Това най-вероятно са хора; пребиваващи със съответните разрешения за работа и плащащи осигуровки, но останали без работа и др. Очевидно услугите, предлагани от социалната система на приемащите страни, удовлетворяват емигрантите. Това би могло да бъде допълнителен стимул за последващо заминаване зад граница (фиг. 6).

Фигура 6

Разпределение на респондентите в зависимост от контактите им с бюрата на труда в приемащите страни

• *Дестинации, заетост, удовлетвореност от престоя зад граница*

Със следващата част от въпросите на *раздел С* се идентифицират предпочитаните дестинации на завърналите се емигранти, отрасълът, в който са намерили реализация, доколко според тях самите трудът им е бил квалифициран и степента на удовлетвореност от престоя им зад граница.

Очевидно държавите от ЕС са водещи дестинации. Германия продължава да е най-привлекателна. Прави впечатление обаче, че страните от Средиземноморието (Гърция, Испания и Италия) са привлекли над 40% от завърналите се български емигранти. Ако към тях се добавят и Португалия, Кипър и Малта, а също и Турция, ще се установи, че над половината от завърналите се са предпочели южноевропейски дестинации (определяни като нови страни на имиграция). Фактор за това е не само географската близост (Гърция, Италия, Турция), но и сходният менталитет на южно-европейците (вж. табл. 10).

Таблица 10

Разпределение на респондентите според предпочитани дестинации

Страна, регион	%
Германия	15.5
Гърция	15.1
Испания	14.0
Италия	13.8
Друга страна от ЕС / ЦЕ	18.7
Турция	5.6
САЩ, Канада	5.7
Друга страна (Русия, Израел, ...)	11.6
Общо:	100.0

Предпочитанията на дестинациите намират своето обяснение, когато се анализира заетостта на емигрантите по отрасли – 22.3% от завърналите се са били ангажирани в селското стопанство, 17% - в транспорта и близо 14% - в туризма и ресторантьорството. Толкова е делът на зетите и в строителството. Голяма част – над 12% общо, са били ангажирани с грижи за деца, възрастни, домакински труд и др. Очевидно структурата на икономиката и на пазара на труда в Южна Европа позволява по-гъвкаво да се абсорбират предлаганите от новата източноевропейска емиграция труд и квалификация в сравнение с други региони на континента (табл. 11).

Таблица 11

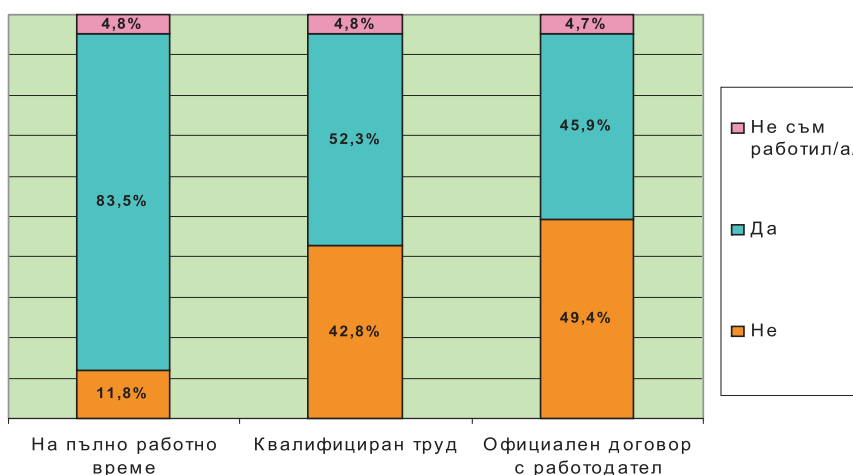
Разпределение на респондентите според отрасъла, в който са били заети

В какъв сектор работихте там?	Процент
<i>Селско стопанство</i>	22.3
<i>Строителство</i>	13.7
Промисленост	4.7
Занаяти	0.7
<i>Транспорт</i>	17.0
<i>Туризм/Заведение</i>	13.8
Здравеопазване	1.3
Домакински труд	3.9
Грижи за деца	2.2
Грижи за възрастни/болни/инвалиди	5.0
Наука/образование	2.4
Друго	13.1
Общо:	100.0

Не може да не се посочи все пак, че 2/3 от завърналите се емигранти са били заети с работа, близка до описанието на т.нар. *3-d jobs*,¹³ непривлекателна за местните хора. Прави впечатление обаче, че над половината от завърналите се определят заетостта си зад граница като квалифицирана, при това 45% от тях сочат, че са имали договор със съответния работодател, а над 80% твърдят, че са били заети на пълен работен ден (фиг. 7). Трябва да се отбележи също и високата удовлетвореност от престоя зад граница – над 80% от всички респонденти твърдят, че са удовлетворени - напълно или в известна степен, от пребиваването си. Очевидно всички тези фактори стимулират емиграционните нагласи в навечерието на встъпването на страната в ЕС.

Фигура 7

Разпределение на респондентите в зависимост от оценката им за труда, с който са били ангажирани

• *Зависимост на дела на изразходваните зад граница средства и на получавания доход от основни променливи, характеризиращи завърналите се емигранти*

За анализ на относителния дял на изразходваните зад граница средства и на размера на получавания доход (доход, нето, т.е. след приспадане на направените разходи) се оценяват два регресионни модела при следните независими променливи: за модел 1 – “относителен дял на дохода, изразходван зад граница”, и за модел 2 – “месечен доход, нето”.

Използва се един и същ набор от независими променливи, както следва:

¹³ Вж. *Martin, Ph.* Цит. съч.

- пол (1 за жените, 0 за мъжете);
- възраст (брой години);
- образование (1 за висше образование, 0 за средно или по-ниско);
- продължителност на престоя зад граница (брой месеци);
- степен на владеене на езика (1 за отлично или средно, 0 за слабо или за тези, които не владеят езика на приемащата страна);
- наличие на работно място преди заминаването (1 за “да”, 0 за “не”);
- контакт с бюрата по труда в приемащата страна (1 за “не”, 0 за “да”).

В първия случай значителни зависимости се получават за променливите – възраст (брой години); продължителност на престоя зад граница (брой месеци); наличие на работно място. Най-убедителни са резултатите за възрастта. При по-възрастните емигранти се наблюдава отрицателна зависимост – очевидно при равни други условия те са склонни да ограничават разходите си в по-голяма степен, отколкото по-младите, което е напълно разбираемо. Обратно, в потвърждение на резултати и от други емпирични изследвания,¹⁴ с нарастването на продължителността на престоя зад граница се увеличава и делът на разходите, които се правят.

Същевременно при наличие на работно място преди заминаването, подобно на възрастта, се наблюдава отрицателна зависимост спрямо дела на разходите – очевидно заминаващите с предварително осигурено работно място могат да си позволят икономии за сметка на средства, иначе необходими за намиране на работа. Не се наблюдава нетен ефект за т.нар. джендър променлива, образователния ценз, степента на владеене на езика и контактите с местната трудова администрация.

Що се отнася до зависимостта на получавания доход (нето) зад граница от коментираните независими променливи, налице е ефект само при демографските променливи – пол и възраст и при образователния ценз.

Най-отчетлив ефект се констатира по отношение на равнището на образование. Наличието на висше образование в случая корелира позитивно с равнището на получавания доход. Съвсем очаквано по-образованите и с по-висока квалификация емигранти “генерират” по-високи доходи, а съответно и трансфери в сравнение с хората със средно и по-ниско образование. Освен това при ниво на значимост 8% може да се твърди, че по-възрастните емигранти са и, средно взето, с по-високи доходи. Може да се заключи също, че жените са с по-ниски доходи в сравнение с мъжете-емигранти (все пак при ниво на значимост 10%).

За разлика от първия случай при втората регресия не се наблюдават ефекти за променливите “продължителност на престоя” и “наличие на работно място”. Може да се твърди все пак, че по-продължителният престой не стимулира нарастването на относителния дял на разходите зад граница в степен, че това да ограничава потенциалните трансфери. Що се отнася до отсъствието на нетен

¹⁴ Keiko Osaki. Migrant remittances in Thailand: economic necessity or social norm? - Journal of Population Research, Nov. 2003.

ефект при променливата “предварително осигурено работно място”, вероятно тук сработва хипотезата за асиметрия на информацията – работодателите в приемащите страни не разполагат с достатъчно информация, за да диференцират предлагания от българската емиграция труд. Ето защо и неговата цена е, общо взето, една и съща, независимо от това дали се разчита на предварително осигурено работно място.

И при двете регресии тестването на променливите “степен на владее на езика” и “контакти с местната трудова администрация” не регистрира очаквания нетен ефект.

Таблица 12

Зависимост на разходите зад граница и дохода на завърналите се български емигранти от основни променливи

Зависима променлива: Относителен дял на месечния доход, изразходван в чужбина					
	B	Std.Err.	Beta	T	Sig.T
Константа	0.536	0.076		7.086	0.000
Пол (жена)	0.006	0.035	0.016	0.161	0.872
Възраст	-0.004	0.001	-0.314	-3.269	0.002
Образование (висше)	-0.001	0.041	-0.002	-0.017	0.986
Продължителност на престоя (брой месеци)	0.002	0.001	0.208	1.983	0.051
Владее на езика	0.066	0.043	0.162	1.532	0.129
Наличие на работно място преди заминаването	-0.070	0.039	-0.179	-1.800	0.075
Без контакт с местните бюра по труда	0.011	0.039	0.029	0.287	0.775
Модел 1:	R	R Square	Adj. R Sq.	Signif.F	
	0.473	0.224	0.161	0.002	
Зависима променлива: Месечен доход нето в чужбина					
	B	Std.Err.	Beta	T	Sig.T
Константа	155.8	268.7		0.580	0.564
Пол (жена)	-213.9	123.3	-0.179	-1.734	0.087
Възраст	8.8	4.9	0.182	1.805	0.075
Образование (висше)	304.9	146.0	0.220	2.088	0.040
Продължителност на престоя (брой месеци)	-0.8	3.6	-0.024	-0.214	0.831
Владее на езика	-8.7	153.9	-0.006	-0.057	0.955
Наличие на работно място преди заминаването	133.9	138.6	0.101	0.966	0.337
Без контакт с местните бюра по труда	176.0	139.3	0.133	1.264	0.210
Модел 2:	R	R Square	Adj. R Sq.	Signif.F	
	0.385	0.148	0.079	0.047	

Трансфери от емиграция и доходите на домакинствата

Въз основа на информацията, получена от първите два блока на въпросника – А и В, е направен опит да се оцени ефектът от трансферите върху доходите на домакинствата, а също и да се получи представа за тяхното използване (потребление/бизнес), въпреки че специално вторият вид оценки често се подлагат на съмнение в литературата.¹⁵

Начини на извършване на трансферите

Преди това обаче оценяваме начините, по които завърналите се в страната емигранти, както и членовете от домакинствата, които в момента са в чужбина, превеждат средства на своите близки. Потвърждава се очакването, че това най-често става в брой. Сравнително по-рядко се използват банкови преводи или други начини - Western Union, Money Gram и др. А това без съмнение е една от основните причини за констатираното разминаване между официалните и емпиричните извадкови оценки за частните трансфери към физическите лица.

Таблица 13

Начини на извършване на трансферите

Как получавате (получавате) средства от лицата, пребивавали (пребиваващи) в чужбина?	Периодично	Еднократно	Непосочили
Лично, в брой (%)	56.0	19.0	25.0
Чрез банкови преводи (%)	20.7	3.3	76.0
Чрез Western Union, Money Gram или друг небанков превод (%)	14.5	4.8	80.7
Друг начин (%)	8.4	1.8	89.8

Забележка. Процентите на всеки ред показват относителния дял на домакинствата, указали периодичността на превеждане на средства по посочените начини, спрямо домакинствата, получаващи трансфери. Дяловете се сумират до 100% по редове.

Влияние на трансферите върху доходите на домакинствата

Прави впечатление високият относителен дял на получаващите трансфери семейства при домакинствата с доходи над 800 и особено над 1000 лв. Същевременно техният относителен дял е близо два пъти под този на домакинствата със средномесечен доход до 200 лв. В крайна

¹⁵ Taylor, J. E. Цит. съч.

сметка при домакинствата, разчитащи на подкрепа от свои близки зад граница, средномесечният доход е с около 1/3 по-висок от средния доход на всички домакинства, попаднали в извадката. Разликата се размива при оценката на средномесечния доход на лице от домакинството. Все пак и тук той е с над 12% повече в сравнение със средния доход на всички отговорили.

Таблица 14

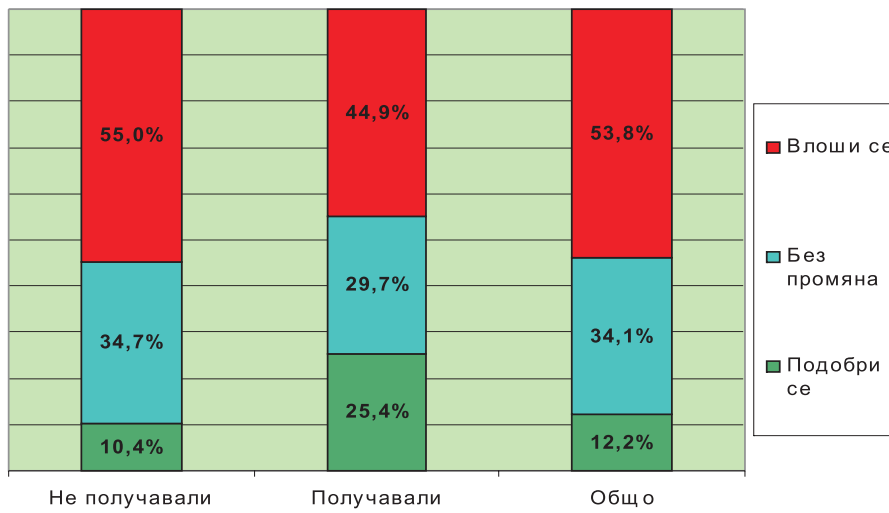
Разпределение на *домакинствата* от наблюдаваната съвкупност по средномесечен паричен доход *на домакинство*

Получаване на средства от чужбина в домакинството	Не (%)	Да (%)	Общо (%)
		88.1	11.9
От тях:			
До 200 лв.	27.7	14.7	26.1
201 - 400 лв.	28.3	25.9	28.0
401 - 600 лв.	21.9	21.6	21.8
601 - 800 лв.	13.4	13.8	13.4
801 – 1000 лв.	4.4	8.6	4.9
Над 1000 лв.	4.4	15.5	5.7
Общо:	100.0	100.0	100.0
Среден месечен паричен доход <i>на домакинство</i> (лв.)	403.72	544.83	420.49
Разликата от средния доход на домакинство (%)	-4.0	29.6	–
Среден брой лица в домакинство	2.63	3.10	2.69
Среден месечен паричен доход <i>на лице</i> в домакинство (лв.)	153.51	175.75	156.32
Разликата от средния доход на лице (%)	-1.8	12.4	–

Положението на значително по-висок дял домакинства, получаващи трансфери, се е подобрило в сравнение с домакинствата, декларирали, че не получават такива - съответно всяко четвърто спрямо всяко десето домакинство. И обратно, делът на получаващите средства от чужбина е по-нисък спрямо този на неполучаващите при домакинствата, посочили, че не са настъпили промени или че материалното им положение се е влошило (вж. фиг. 8) Не може да не се отбележи обаче твърде високият дял на хората, смятащи, че материалното им положение се е влошило или че остава без промяна. Това наред с посочените обстоятелства очевидно е сред основните “изтласкващи” (push) фактори, които подхранват високите миграционни нагласи на българските граждани от началото на прехода.

Фигура 8

Промяна в материалното положение след 2000 г. на домакинства, които са получавали, и на тези, които не са получавали трансфери

За да установим нетните ефекти на средствата, получавани от чужбина, върху доходите на българските домакинства, оценяваме и още един линеен регресионен модел – в случая за ефекта върху средно-месечния доход на домакинствата. Зависимата променлива е средно-месечният паричен доход на едно домакинство, а независимите променливи от своя страна са, както следва:

- район на местоживееене (дихотомна променлива, приемаща 1 за земеделските и 0 за градските домакинства);
- наличие на собствен бизнес (дихотомна променлива, приемаща 1 за домакинствата, в които има лице, развиващо бизнес);
- размер на домакинството (общ брой лица);
- средномесечни трансфери на домакинство (лв.).

Резултатите от регресионния анализ очертават отрицателна зависимост според населеното място - домакинствата в земеделските райони са със, средно взето, по-нисък доход. Същевременно домакинствата, които развиват бизнес, съвършено очаквано са с по-високи доходи от останалите (както общо, така и на лице от домакинството). Бета-коэффициентите разкриват сходен, макар и несъпоставим ефект на средномесечните трансфери в сравнение с населено място, бизнес-инициативи и т.н. (вж. табл. 15).

Таблица 15

Зависимост на дохода на българските домакинства от основни променливи (регресионен анализ)

Зависима променлива: Средномесечен паричен доход на домакинство (лв.)					
	B	Std.Err.	Beta	T	Sig.T
Константа	491.918	28.7		17.1	0.000
Селски домакинства	-152.916	17.1	-0.253	-8.9	0.000
Общ брой лица в домакинството	35.295	5.4	0.184	6.5	0.000
Наличие на собствен бизнес	280.653	27.2	0.294	10.3	0.000
Средномесечен доход на домакинството от чужбина (лв.)	0.066	0.0	0.125	4.4	0.000
Модел 3:	R	R Square	Adj. R Sq.	Signif.F	
	0.475	0.225	0.222	0.000	

Използване на трансферите

Ранжирането на използването на трансферите (респондентите са приканени да поставят рангове от 1 до 3 за възможното използване на средствата, получавани от чужбина) разкрива, че те се използват главно за потребление (1.28), придобиване на автомобили (вече едва 2.17) и недвижима собственост (2.25). Същевременно използването на трансферите за бизнес, спестяване или лечение е със сходни рангове – едва между 2.53-2.55 (при това на тези въпроси отговарят над 1/4 от завърналите се емигранти, попаднали в извадката).

Разбира се, подобна оценка е твърде условна. Ето защо по-нататък оценяваме относителните дялове на домакинствата, придобили съответния вид имущество, както и разпределението им в зависимост от наличието на собствен бизнес. От табл. 16 се вижда, че делът на домакинствата, получаващи трансфери сред придобилите жилище, автомобил, земя или уреди за бита, е значително по-висок в сравнение със съответния дял на неполучаващите трансфери. Тази разлика е особено отчетлива по отношение закупуването на автомобили и земя. Прави впечатление все пак твърде слабият интерес към покупката на земя, което без съмнение е следствие от неразвения все още пазар – проблеми с кадастри, приключване реституцията на земеделската земя в реални граници и т.н.

Таблица 16

Дял на домакинствата от извадката, придобили някои основни видове имущества през последните 5 години (%)

Получаване на средства от чужбина в домакинството	Жилищен имот	МПС	Земя	Уреди за бита
Не	7.7	14.3	1.7	41.9
Да	11.7	38.3	3.3	75.8
Общо	8.2	17.2	1.9	46.0

Очаквани са резултатите по отношение използването на задграничните трансфери за бизнес – почти всяко 5-то домакинство, получаващо трансфери, развива предприемаческа дейност, докато това е така само за всяко 10-то от неразчитащите на такава подкрепа домакинства. При създаването на ново предприятие средствата се използват предимно за инвестиции, а при поддържането на вече съществуващ бизнес – за оборотни средства (табл. 17 и 18)

Таблица 17

Разпределение на домакинствата в извадката по наличие на собствен бизнес (%)

Има ли член на домакинството, който да развива собствен бизнес?	Получаване на средства от чужбина		
	Не	Да	Общо
Не	91.7	80.7	90.4
Да	8.3	19.3	9.6
Общо	100.0	100.0	100.0

Таблица 18

Използване на средствата за развиване на собствен бизнес (%)

Ако са използвани средства за развиване на собствен бизнес. то предимно за какво?	Дял на посочилите	От тях посочили:			
		За инвестиции	За оборотни средства	И за двете	
За създаване на нова фирма	6.8	48.4	26.7	25.0	
За подпомагане на съществуваща фирма	7.5	15.1	54.3	30.6	
Общо:	14.3	30.9	41.2	28.0	
Сектор на основната дейност на фирмата:					
Селско стопанство	2.7	Търговия	25.7	Строителство	3.5
Производство	2.1	Транспорт	38.3	Услуги	27.7

Секторите транспорт, услуги и търговия привличат по-голямата част от трансферите с производствено предназначение. Това, разбира се, са малки и средни предприятия, форми на самонаемане – например закупуване на автомобили и използването им като таксита, и т.н.

*

Направените дотук оценки на разходите и трансферите на българската емиграция, социално-демографската характеристика и трансферно поведение на

завръщащите се емигранти, както и на въздействието и използването на трансферите подтикват към следните по-важни изводи и обобщения:

- Частните трансфери към физическите лица покриват 1/5 от търговския дефицит и достигат до около 1/3 от преките чуждестранни инвестиции. В този смисъл те са от решаващо значение за макро-икономическата стабилност в страната. Така че българската политика е изправена пред дилемата да съдържа или, напротив, да либерализира трансграничната (особено краткосрочната) мобилност на населението.

- Официалната отчетност регистрира не повече от 1/2 от действителните трансфери. Не случайно над половината от завърналите се емигранти заявяват, че изпращат средства до своите близки главно в наличност.

- Очевидно предвид предпочитаните южноевропейски дестинации и заетост в земеделие, строителство и услуги, и не на последно място - поради съществуването на развити мигрантски мрежи; разходите, необходими за организиране на заминаване зад граница, не надвишават едно- двумесечния разход за престой в съответната приемаща страна.

- Въпреки че “масовата” българска емиграция се ангажира с непривлекателните за местните хора 3-d jobs, завръщащите се емигранти заявяват, че трудът им е бил квалифициран и че, общо взето, са удовлетворени от престоя си в чужбина.

- Размерът на трансферите зависи най-вече от образователния ценз. По-образованите емигранти “генерират” и по-високи трансфери.

- Последните се използват предимно за потребление, но също и “не-алтруистично” – за придобиване на собственост и за бизнес. Те са с положителен нетен ефект върху доходите на българските домакинства. Високият относителен дял на семействата, разчитащи на такава подкрепа, сред домакинствата с доходи над 800 и 1000 лв. средномесечно, е показателен за това.

Емпиричните свидетелства доказват съществуването на европейски миграционен модел “Юг-Юг” (от *нови емиграционни страни* от Югоизточна Европа към *нови имиграционни държави* в Южна Европа). Нещо повече, в страни като България този модел не просто е реалност, но и преобладава. Разбира се, неговият детайлен и по-прецизен анализ все още предстои. Няма никакво съмнение обаче, че политическият елит на икономиките в преход от Югоизточна Европа ще трябва да отчита в по-голяма степен съществуващите миграционни практики и нагласи.

23.II.2006 г.